

«Η εφαρμογή των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως θεμελιώδης προϋπόθεση σεβασμού της ΕΣΔΑ» | Κύκλος Ιδεών | Υπό την αιγίδα της Γ.Γ. του Συμβουλίου της Ευρώπης, Marija Pejčinović – Burić
| Αθήνα, 17.1.2020

Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος

Πρόεδρος του ΕΔΔΑ, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Σκέψεις γύρω από τον μηχανισμό εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ

Προκλήσεις και προοπτικές

Κύριε Πρόεδρε, ευχαριστώ θερμά για την πρόσκληση να συμμετάσχω στην εκδήλωση αυτή. Χαίρομαι ιδιαίτερα για την αθρόα συμμετοχή, δεδομένου ότι η εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ συνιστά σημαντικό και σύνθετο ζήτημα τόσο για το ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου όσο και για τη χώρα μας.

1. Η σημασία και η μοναδικότητα του μηχανισμού εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ

Θα ήθελα πράγματι να τονίσω, σε συνέχεια των όσων είπε ο φίλος και εκλεκτός συνάδελφος, ο κ. Sauro η σημασία του ζητήματος της εκτέλεσης των αποφάσεων του Δικαστηρίου. Η Επιτροπή Υπουργών, η οποία έχει την ευθύνη επίβλεψης της εκτέλεσης των εν λόγω αποφάσεων με βάση το άρθρο 46, παρ. 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), είναι η εγγυήτρια της αποτελεσματικότητας του όλου συστήματος. Το σύστημα αυτό δεν αποτελείται μόνον από το Δικαστήριο. Το Δικαστήριο είναι το κύριο και καίριο όργανο της ΕΣΔΑ, αλλά θεωρώ ότι η Επιτροπή Υπουργών συνιστά αναμφισβήτητα σημαντικό παράγοντα για την αξιοπιστία του συστήματος.

Ο μηχανισμός εκτέλεσης, έτσι όπως προβλέπεται από την ΕΣΔΑ και έχει εξελιχθεί στην πράξη, είναι μοναδικός στον κόσμο. Πριν από τέσσερα χρόνια ο πρώην Πρόεδρος του Διαμερικανικού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και νυν δικαστής στο Δικαστήριο της Χάγης, ο κ. Cançado Trindade, είχε προσκληθεί να μιλήσει στο ΕΔΔΑ και υπογράμμισε ότι το Διαμερικανικό σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου έχει ένα θεσμικό κενό, ακριβώς διότι δεν διαθέτει μηχανισμό αντίστοιχο με εκείνον της Επιτροπής Υπουργών. Εκεί, στο Διαμερικανικό Σύστημα, αναγκάζεται το ίδιο το Δικαστήριο, βάσει του άρθρου 65 της Αμερικανικής Σύμβασης, να ελέγχει την εκτέλεση των δικών του αποφάσεων, με όλα όσα αυτό συνεπάγεται από πλευράς δυσλειτουργιών. Είναι πράγματι πάρα πολύ δύσκολο για ένα διεθνές Δικαστήριο και να αποφαινεται επί της ουσίας και να ελέγχει τη συμμόρφωση των κρατών με τις αποφάσεις του.

Στο Οικουμενικό σύστημα προστασίας, οι Επιτροπές προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών, σε μία από τις οποίες είχα τη χαρά και την τιμή να υπηρετήσω για χρόνια, δεν έχουν κανένα μηχανισμό, ο οποίος να διασφαλίζει τον έλεγχο συμμόρφωσης των κρατών με τις συστάσεις τις οποίες απευθύνουν σε αυτά. Το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΣΑΔ) των Ηνωμένων Εθνών, το οποίο δημιουργήθηκε το 2006, τελικώς δεν έπαιξε αυτόν τον ρόλο. Παρά τις αρχικές σχετικές προσδοκίες, το ΣΑΔ - επικουρικό όργανο της Γενικής Συνέλευσης και του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ - κινήθηκε προς άλλες κατευθύνσεις. Επομένως, ούτε σε οικουμενικό επίπεδο δεν υπάρχει ένας μηχανισμός ανάλογος με αυτόν που λειτουργεί στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Άρα, λοιπόν, το ευρωπαϊκό σύστημα είναι πράγματι μοναδικό.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό, το οποίο αναδεικνύει τη σημασία του συστήματος, είναι ότι δεν περιορίζεται στην αποζημίωση των θυμάτων. Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου μπορεί να αναφέρουν στο διατακτικό τους την υποχρέωση του κράτους να καταβάλει δίκαιη ικανοποίηση, όμως ο αποζημιωτικός χαρακτήρας δεν είναι το μόνο χαρακτηριστικό του συστήματος. Πέραν αυτού και εάν ακόμη δεν το λέει το διατακτικό –και συνήθως δεν το λέει– για την πλήρη συμμόρφωση προς την απόφαση του Δικαστηρίου απαιτούνται, ενδεχομένως, είτε ειδικά μέτρα, δηλαδή μέτρα συμμόρφωσης που αφορούν τον συγκεκριμένο προσφεύγοντα, είτε γενικά

μέτρα συμμόρφωσης, δηλαδή νομοθετικές παρεμβάσεις, αλλαγή της διοικητικής πρακτικής, αλλαγή της νομολογίας και ούτω καθεξής. Με άλλα λόγια, η συμμόρφωση προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου είναι έννοια ευρύτερη από εκείνη της εκτέλεσης των αποφάσεων που συνίσταται στην καταβολή του ποσού της δίκαιης ικανοποίησης το οποίο επιδικάζεται με το διατακτικό της απόφασης.

Αυτό είναι κάτι το οποίο ξεχνούν αρκετοί συγγραφείς. Πράγματι, μέρος της θεωρίας υποστηρίζει ότι το Διαμερικανικό Δικαστήριο είναι πιο ευφάνταστο από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Γιατί είναι πιο ευφάνταστο; Διότι το ΕΔΔΑ αρκείται στο να επιδικάζει δίκαιη ικανοποίηση, δηλαδή χρηματική αποζημίωση, ενώ αντιθέτως το Διαμερικανικό Δικαστήριο προβλέπει και μία σειρά άλλων μέτρων συμμόρφωσης. Οι συγγραφείς αυτοί φαίνεται να υποβαθμίζουν ή και να αγνοούν τις ουσιώδεις διαφορές των δύο συστημάτων. Το Διαμερικανικό Δικαστήριο δεν έχει άλλο όργανο να το βοηθήσει για την εκτέλεση των αποφάσεών του. Κατά συνέπεια, αναγκάζεται εκ των πραγμάτων να ζητά από τα κράτη τη λήψη και άλλων μέτρων συμμόρφωσης. Όλοι όσοι ασκούν κριτική στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ξεχνούν την ύπαρξη, όχι μόνον της Επιτροπής Υπουργών, αλλά και μίας σειράς άλλων οργάνων στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, τα οποία δραστηριοποιούνται, όπως θα δούμε, στο ζήτημα της εκτέλεσης των αποφάσεων.

II. Ο πολυεπίπεδος χαρακτήρας του συστήματος

Το δεύτερο στοιχείο που θα ήθελα να τονίσω είναι ο πολυεπίπεδος χαρακτήρας του συστήματος. Πολυεπίπεδος τόσο στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης (Α), όσο και στην εθνική έννομη τάξη (Β).

Α) Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Επιτροπή Υπουργών είναι το κατεξοχήν αρμόδιο όργανο στο πεδίο της επίβλεψης της εκτέλεσης των αποφάσεων του Δικαστηρίου. Θα πρέπει να υπογραμμισθεί στο σημείο αυτό ότι η Επιτροπή Υπουργών δεν επιβλέπει

μόνον τη συμμόρφωση προς τις οριστικές καταδικαστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου (άρθρο 46 παρ. 2 της ΕΣΔΑ), αλλά επιτηρεί και την εκτέλεση των όρων φιλικού διακανονισμού σύμφωνα με το άρθρο 39 παρ. 4 της Σύμβασης. Δεδομένου ότι στην πρόσφατη πρακτική ολοένα και περισσότερες υποθέσεις κλείνουν με φιλικό διακανονισμό, αντιλαμβάνεται κανείς τη σημασία και αυτής της πτυχής του ζητήματος της εκτέλεσης, πολύ περισσότερο που μία συμφωνία φιλικού διακανονισμού μπορεί να περιλαμβάνει όχι μόνον την καταβολή ενός χρηματικού ποσού, αλλά και τη λήψη άλλων ειδικών ή και γενικών μέτρων.

Το ίδιο συμβαίνει *mutatis mutandis* και με τις μονομερείς δηλώσεις των κρατών. Με μια τέτοια δήλωση το εναγόμενο κράτος παραδέχεται την παραβίαση της Σύμβασης, προτείνει την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης και αναλαμβάνει ενδεχομένως περαιτέρω δεσμεύσεις. Εάν ο προσφεύγων δεν ικανοποιηθεί από τους προτεινόμενους όρους, το κράτος μπορεί να ζητήσει από το Δικαστήριο να επικυρώσει τη μονομερή δήλωση και να διαγράψει την υπόθεση από το πινάκιο. Το Δικαστήριο εξετάζει το περιεχόμενο της δήλωσης και στο μέτρο που αυτή είναι ικανοποιητική και η υπόθεση δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο νομικό ενδιαφέρον διαγράφει πράγματι την υπόθεση από το πινάκιο. Είναι γεγονός ότι εάν το κράτος δεν εκτελέσει τα υπεσχημένα, ο προσφεύγων μπορεί να επανέλθει και να ζητήσει την εκ νέου εγγραφή της υπόθεσης στο πινάκιο, σύμφωνα με το άρθρο 37 παρ. 2 της Σύμβασης. Ωστόσο, αυτή η δικλείδα ασφαλείας δεν είναι επαρκής, στο μέτρο που η Επιτροπή Υπουργών δεν έχει αρμοδιότητα εν προκειμένω. Θεωρώ ότι το κενό αυτό θα έπρεπε να πληρωθεί και η Επιτροπή Υπουργών να επιφορτισθεί με την ευθύνη επιτήρησης της εκτέλεσης των όρων των μονομερών δηλώσεων των κρατών. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να γίνει με προσθήκη διάταξης στους σχετικούς κανόνες διαδικασίες της εν λόγω Επιτροπής.

Όμως η Επιτροπή Υπουργών δεν είναι το μόνο όργανο το οποίο ασχολείται στην πράξη με την επίβλεψη της εκτέλεσης των αποφάσεων. Πράγματι, εδώ και είκοσι ολόκληρα χρόνια, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, έχει αναπτύξει πολύ αξιόλογη δραστηριότητα στο πεδίο αυτό. Η συμβολή της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης κινείται σε δύο κατευθύνσεις: Από τη μια πλευρά, ασκεί ένα είδος κοινοβουλευτικού ελέγχου στην Επιτροπή Υπουργών,

επισημαίνοντας καθυστερήσεις στην εκτέλεση επιλεγμένων αποφάσεων του Δικαστηρίου και προτρέποντάς την να ασκήσει ισχυρότερη πίεση στα κράτη. Από την άλλη πλευρά, δρα μέσω των εθνικών κοινοβουλίων. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης αποτελείται από βουλευτές των εθνικών κοινοβουλίων και, κατά συνέπεια, έχει άμεση επαφή με αυτά. Λόγω των σχετικών πρωτοβουλιών της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης και των μελών της, έχουν ιδρυθεί σε πολλά εθνικά κοινοβούλια, μεταξύ των οποίων και στη Βουλή των Ελλήνων, ειδικές μόνιμες επιτροπές για την παρακολούθηση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ. Πρόκειται για σημαντική συνεισφορά στη διάδοση και διάχυση της ΕΣΔΑ στις εθνικές έννομες τάξεις και στην εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ, ιδίως όταν αυτή απαιτεί τη λήψη νομοθετικών μέτρων.

Ένα τρίτο όργανο, το οποίο συμβάλλει με τον τρόπο του στην εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ είναι ο Επίτροπος του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα του Ανθρώπου. Ο θεσμός αυτός δημιουργήθηκε το 1999 με απόφαση της Επιτροπής Υπουργών. Ήδη από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του απέκτησε ένα σημαντικό ρόλο, πολύ περισσότερο που τα πρόσωπα που κλήθηκαν να τον υπηρετήσουν είχαν διεθνή προβολή και ακτινοβολία. Με το 14^ο Πρωτόκολλο στην ΕΣΔΑ, ο Επίτροπος απέκτησε το δικαίωμα παρέμβασης ενώπιον των Τμημάτων και του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης του Δικαστηρίου. Η νυν Επίτροπος έχει ασκήσει επανειλημμένα το δικαίωμα αυτό. Όμως, ο ρόλος του Επιτρόπου δεν εξαντλείται στη δυνατότητά του να παρεμβαίνει σε εκκρεμείς υποθέσεις ενώπιον του Δικαστηρίου. Κατά τη διάρκεια των επισκέψεων που επιχειρεί τακτικά σε μεγάλο αριθμό κρατών, ο Επίτροπος εγείρει συστηματικά το ζήτημα της συμμόρφωσης προς τις σχετικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ.

Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* και για τα διάφορα όργανα ελέγχου του Συμβουλίου της Ευρώπης στο πεδίο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως π.χ. η Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας, η Επιτροπή Εμπειρογνομώνων για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, κλπ. Είναι γεγονός ότι σε αντίθεση προς το Δικαστήριο, οι εν λόγω Επιτροπές επιχειρούν επισκέψεις επί του πεδίου, στο

πλαίσιο των οποίων τίθεται συχνά το ζήτημα της εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

Ωστόσο, το στοιχείο που πρέπει κυρίως να υπογραμμισθεί είναι ο ρόλος του ιδίου του Δικαστηρίου στην εκτέλεση των αποφάσεών του. Ήδη από το 2003, η Επιτροπή Υπουργών με σχετικό ψήφισμά της καλούσε το Δικαστήριο, κάθε φορά που διαπιστώνει την ύπαρξη συστημικού προβλήματος να το επισημαίνει και να εντοπίζει την πηγή και τα αίτια του προβλήματος αυτού. Στη βάση αυτή, το Δικαστήριο προχώρησε στην έκδοση των λεγομένων πιλοτικών αποφάσεων με τις οποίες αναδεικνύει τις διάφορες παραμέτρους τέτοιων δομικών ή συστημικών προβλημάτων και υποδεικνύει τόσο στο σκεπτικό της απόφασης όσο και στο διατακτικό τα μέτρα εκείνα τα οποία πρέπει να ληφθούν προκειμένου να αντιμετωπισθεί το δομικό ζήτημα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ως προς την Ελλάδα αποτελούν οι αποφάσεις *Βασίλειος Αθανασίου* του 2010, *Μιχελιουδάκης* και *Γλυκάντζη* του 2012 για την υπερβολική διάρκεια της διοικητικής, της ποινικής και της πολιτικής δίκης αντίστοιχα. Σε συνέχεια των εν λόγω πιλοτικών αποφάσεων υιοθετήθηκαν οι Νόμοι 4055/2012 και 4239/2014 με τους οποίους προβλέφθηκαν ειδικά ένδικα βοηθήματα αποζημιωτικού κυρίως χαρακτήρα στο πεδίο αυτό.

Πέρα από τις πιλοτικές αποφάσεις, το Δικαστήριο εμπλέκεται στην εκτέλεση των αποφάσεών του και σε άλλες υποθέσεις με βάση το άρθρο 46 της ΕΣΔΑ. Οι σχετικές αποφάσεις είτε υποδεικνύουν μέτρα συμμόρφωσης, κυρίως γενικά μέτρα, στο σκεπτικό τους είτε επιτάσσουν τη λήψη ιδίως ατομικών μέτρων με ειδική μνεία στο διατακτικό της απόφασης. Η δραστηριότητα αυτή του Δικαστηρίου γίνεται με φειδώ και με σεβασμό της θεσμικής ισορροπίας μεταξύ Δικαστηρίου και Επιτροπής Υπουργών, αλλά θεωρώ ότι έχει σαφή νομική βάση και στο ίδιο το άρθρο 46, όταν αυτό μιλά για την υποχρέωση συμμόρφωσης, αλλά και στο άρθρο 19 της Σύμβασης όταν το Δικαστήριο καλείται να διασφαλίσει την εκ μέρους των κρατών ομαλή και εύρυθμη εκτέλεση των υποχρεώσεων τους από τη Σύμβαση.

Στο ίδιο πλαίσιο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το 14^ο Πρωτόκολλο στην ΕΣΔΑ θεσμοθέτησε ρητά την εμπλοκή του Δικαστηρίου στην εκτέλεση των αποφάσεών του με την προσθήκη των παραγράφων 4 και 5 στο άρθρο 46 της Σύμβασης. Οι διατάξεις αυτές δίνουν τη δυνατότητα στην Επιτροπή Υπουργών να ζητήσει από το

Δικαστήριο να αποφανθεί κατά πόσον ένα διάδικο κράτος έχει εκτελέσει ορθά προγενέστερη απόφαση του Δικαστηρίου. Οι εν λόγω διατάξεις εφαρμόστηκαν για πρώτη φορά στην υπόθεση *Ilgar Mammadov* κατά Αζερμπαϊτζάν. Το Δικαστήριο υιοθέτησε την απόφασή του το 2019 διαπιστώνοντας ότι το εναγόμενο κράτος δεν είχε συμμορφωθεί πλήρως προς προγενέστερη απόφαση του 2014, δεδομένου ότι αρνιόταν να αποφυλακίσει τον ενάγοντα, πολιτικό κρατούμενο. Στο πλαίσιο της σχετικής διαδικασίας, το Αζερμπαϊτζάν αποφυλάκισε πράγματι τον ενάγοντα αρχικά υπό όρους και στη συνέχεια άνευ όρων. Η διαδικασία αυτή αποδείχθηκε επωφελής, συνιστά δε ένα επιπλέον όπλο στη φαρέτρα της Επιτροπής Υπουργών για τη διασφάλιση της εκτέλεσης των αποφάσεων του Δικαστηρίου.

Διαπιστώνεται, επομένως, ότι στους κόλπους του Συμβουλίου της Ευρώπης η Επιτροπή Υπουργών έχει την κύρια αλλά όχι την αποκλειστική αρμοδιότητα ως προς την άσκηση πίεσης προς τα κράτη για τη συμμόρφωση προς τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ. Τόσο τα άλλα όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης όσο και το ίδιο το Δικαστήριο ασκούν ένα λιγότερο ή περισσότερο σημαντικό ρόλο στο πεδίο αυτό. Το όλο σύστημα μετεξελίσσεται με ταχείς ρυθμούς και έχει πολυεπίπεδο χαρακτήρα. Αντίστοιχες παρατηρήσεις ισχύουν και ως προς την εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ στις έννομες τάξεις των κρατών μερών στη Σύμβαση.

Β) Στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξης

Ως προς τη διαδικασία εκτέλεσης μιας απόφασης του ΕΔΔΑ στην εθνική έννομη τάξη, θα πρέπει να τονιστεί καταρχήν ο ρόλος του εκπροσώπου (agent) του κράτους ενώπιον του Δικαστηρίου. Σε πολλά κράτη, όπως και στην Ελλάδα, ο θεσμικός ρόλος του εκπροσώπου είναι διττός: αφενός μεν εκπροσωπεί το κράτος στις διαδικασίες ενώπιον του Δικαστηρίου, αφετέρου δε συντονίζει την εκτέλεση των αποφάσεων του τελευταίου στην εθνική έννομη τάξη. Στην Ελλάδα, ιδίως τα τελευταία χρόνια και με βάση σχετική νομοθετική πρόβλεψη, το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους και ο Πρόεδρος του έχουν επιφορτιστεί με τον σημαντικό αυτό ρόλο τον οποίο ασκούν με αίσθημα ευθύνης και καθήκοντος. Στο μέτρο που το ΝΣΚ είναι παρόν σε όλο το εύρος της δημόσιας διοίκησης, η συμβολή του είναι σημαντική για τον συντονισμό των αρμοδίων υπουργείων.

Είναι πράγματι γεγονός ότι η εκτέλεση ορισμένων αποφάσεων του ΕΔΔΑ προϋποθέτει ενέργειες πλειόνων υπουργείων, καθώς και συντονισμό των ενεργειών αυτών. Η αλλαγή εμπεδωμένων διοικητικών πρακτικών είναι πολλές φορές το ζητούμενο, όπως για παράδειγμα στο πεδίο της διερεύνησης περιστατικών αυθαιρεσίας εκ μέρους των αστυνομικών αρχών, των σωφρονιστικών υπαλλήλων, των υπηρετούντων στο λιμενικό σώμα, κ.ο.κ.

Ωστόσο, η εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ δεν εξαρτάται μόνον από την εκτελεστική εξουσία. Σε αρκετές περιπτώσεις απαιτούνται λιγότερο ή περισσότερο σημαντικές νομοθετικές παρεμβάσεις και τομές. Αρκεί να υπενθυμιστεί στο σημείο αυτό η τροποποίηση του νομοθετικού πλαισίου για το σύμφωνο συμβίωσης έτσι ώστε η δυνατότητα σύναψης τέτοιου συμφώνου να επεκταθεί και στα ζευγάρια ίδιου φύλου σε συνέχεια της απόφασης *Βαλλιάντος και άλλοι κατά Ελλάδα*. Πιο πρόσφατα, η διαδικασία στην υπόθεση *Molla Sali* οδήγησε τον Έλληνα νομοθέτη στην κατάργηση της υποχρεωτικής εφαρμογής του ισλαμικού νόμου. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε, εξ άλλου, ότι ορισμένες τροποποιήσεις του Συντάγματος, ιδίως κατά την αναθεώρηση του 2001, έγιναν έτσι ώστε το Σύνταγμα της χώρας μας να εναρμονιστεί προς το κεκτημένο της ΕΣΔΑ.

Περαιτέρω, είναι προφανές ότι και η δικαστική εξουσία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ. Πράγματι, ένας μεγάλος αριθμός των αποφάσεων αυτών έχει οδηγήσει σε αλλαγές στη νομολογία του Αρείου Πάγου, του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Οι εδώ παρόντες Πρόεδροι και Αντιπρόεδροι των ανωτάτων δικαστηρίων θα αναφερθούν αναλυτικότερα στο ζήτημα αυτό. Από την πλευρά μου, θα επιθυμούσα να εξάρω τη σημασία του διαλόγου μεταξύ του ΕΔΔΑ και των ανωτάτων δικαστηρίων. Δεδομένου ότι οι προσφεύγοντες που καταφεύγουν στο Δικαστήριο θα πρέπει κατά κανόνα να έχουν εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα, οι αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων είναι εκείνες που αποτελούν κατά κύριο λόγο το αντικείμενο της εξέτασης εκ μέρους του ΕΔΔΑ. Καθίσταται εμφανές, επομένως, ότι τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια είναι οι κατεξοχήν συνομιλητές του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου και ότι η εναρμόνιση των αρχών και κανόνων προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε πανευρωπαϊκή κλίμακα περνάει μέσα από αυτόν

τον διάλογο. Προκειμένου να ενισχύσει την επαφή του με τα ανώτατα δικαστήρια, το ΕΔΔΑ ίδρυσε ήδη από το 2015 ένα δίκτυο ανωτάτων δικαστηρίων στο οποίο συμμετέχουν σήμερα 88 ανώτατα δικαστήρια από 39 χώρες. Και τα τρία ανώτατα ελληνικά δικαστήρια μετέχουν πλέον στο εν λόγω δίκτυο, πράγμα για το οποίο θα ήθελα να εκφράσω την ιδιαίτερη ευαρέσκειά μου.

Μια άλλη μορφή θεσμοθετημένου διαλόγου είναι εκείνη που προβλέπει το 16^ο Πρωτόκολλο στην ΕΣΔΑ. Όπως είναι γνωστό, το εν λόγω συμβατικό κείμενο δίνει τη δυνατότητα στα ανώτατα δικαστήρια να υποβάλλουν αιτήματα για γνωμοδότηση στο Δικαστήριο του Στρασβούργου. Παρότι ο διάλογος αυτός δεν εντάσσεται στο πεδίο της εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ *stricto sensu*, είναι σαφές ότι το 16^ο Πρωτόκολλο στοχεύει πρωτίστως στην αποκρυστάλλωση των γενικών αρχών της Σύμβασης και, κατά συνέπεια, στην αποφυγή παραβιάσεων της.

Τέλος, θα ήθελα να εξάρω τον ρόλο των ανεξαρτήτων εθνικών αρχών στη συμμόρφωση προς το νομολογιακό κεκτημένο του ΕΔΔΑ και ιδίως την πολύπλευρη συμβολή του Συνηγόρου του Πολίτη και της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η πλούσια δραστηριότητα της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, η οποία έχει συντάξει μεγάλο αριθμό εκθέσεων που συνάπτονται ευθέως με την εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το σημαντικό ζήτημα της συμμόρφωσης προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου είναι σύνθετο και προϋποθέτει πολλαπλές συνέργειες. Στο μέτρο που η ΕΣΔΑ διαποτίζει όλους τους κλάδους του εθνικού δικαίου και οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ αφορούν ένα τεράστιο φάσμα επιμέρους ζητημάτων, η διαδικασία εκτέλεσης των εν λόγω αποφάσεων κινείται σε πολλά επίπεδα και εμπλέκει πλείονες φορείς τόσο στην έδρα του Οργανισμού όσο και στην εθνική έννομη τάξη.